

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0160

LOG Titel: Caput Trigesimum. Globba crispa. Globba papua durion. - Dertigste Hoofdstuk. De gekrulde Globba-plant

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT TRIGESIMUM.

Globba crispa. Globba papua durion.

Secunda *Globba* classis rotundam exhibet & spinulosam, quæ ambæ foliatura & modo crescendi a præcedenti haud multum differunt, sed quædam in fructibus varietas est, atque in binas distinguuntur species, in viridem & rubram.

Primo. *Globba crispa viridis*, Malaice *Globba durioen idju*, fruticulus gerit instar prioris, sed breviores ramos, modo decem vel duodecim pedes altos, foliaque minora sunt, & magis compacta, ut & viridiora, viginti pollices longa, quatuor & quinque transversales digitos lata.

Radix transversaliter prorepat, pollicem circiter crassa, solidissima, dura, & in articulos quodammodo distincta, sed pelliculis destituta, huic adherent copiosæ, crassæ, ac fortes fibrillæ, illis *Galangæ* similes, sed sine acri sapore. Caules inferius crassum gerunt tuber instar *Cepæ*, quo transversalibus incumbunt radicibus.

Hypophytum peculiari humili provenit caule, transversalem palmam altum, tuber autem ejus ultra pugni magnitudinem habet, superius parum acuminatum, & compositum ex multis globis sibi adunatis, forma tubarum tenerarum *Globbarum*, sed quæ multo breviores sunt, & pellicula obductæ instar facci, cujus superior pars oblongum emittit florem instar excipuli formatum, sed compactum, & sordide albicantem. Internæ glebæ similibus tenuibus pelliculis distinctæ sunt, quarum decem vel duodecim justam acquirunt magnitudinem, isti enim sacculi sensim putrescunt, atque ex ipsorum glebis rotundi excrescunt fructus, magnitudine rotundorum *Prunorum*, qui superius siccam venulam seu pelliculam gerunt instar emarcidi floris.

Putamen exterius crassum est, duriusculum instar seminis maturarum *Nucum avellanarum*, intense viride, & curtis spinulis obsessum instar fructuum *Dutrarum* seu *Stramoniarum*, interne tria locantur segmenta in tot cellulas distincta, composita ex similibus nigris granis, & mucosicco argenteo obducta instar vulgaris, sed hæc grana magis similia sunt *Cardamomo*, quod in similibus fruticulis, & eodem crescit modo uti *Globbæ*. Sapor non tam acidus est, quam in vulgari, sed magis dulcis & fatuus, paucus etiam odor est, unde ex multorum judicio vilior quam vulgaris.

Secundo. *Globba crispa rubra*, seu *Globba durion mera*, similes gerit caules quatuordecim & sexdecim pedes altos, ac similia folia, sed binis pollicibus breviora, angustiora, magisque pallide virentia, quales & caules sunt.

Hypophytum simili provenit modo, fructusque primo sacculis inclusi sunt, sed hi non tam magni sunt, magnitudinem enim globuli lusorii puerorum habent, ex rotundo trigoni, superius plani, cum emarcida vena seu pellicula floris residuo, brevioribus & rarioribus spinulis armati, externe rubentes, maturi sordide rubent seu gilvi sunt. Putamen tenuius est, sed lignosum quoque, ac maturum facile in tria confringi potest segmenta, atque interne tria similia locantur grana, sed minora, & delicatioris saporis quam præcedens.

Flores baccis insidentes, quum ipsorum vaginæ primo dehiscunt, flores referunt *Curcumæ*, qui pallidi sunt, ex luteo & paucis rubro variegati colore, atque in medio incurvum parvumque gerunt petalum loco pistilli. Ambo horum *Hypophyta* tam breves gerunt caules e radice, ut terræ incumbere videantur, atque hac in re cum *Cardamomo* etiam quadrant.

In quibusdam regionibus pelliculæ rubræ speciei acrem quodammodo habent saporem, ac fructus majores sunt *Amboinensibus*, quales sunt in *Java* & *Banda*, sed ideo non peculiare habendæ sunt species.

Nomen. Latine *Globba crispa viridis* & *rubra*; Malaice *Globba durioen* & *Globba papua*; prima species cognominata *Idjoe*, h. e. *viridis*, altera *Mera*, h. e. *rubra*, nomen gerentes ex fructuum colore & forma cum fructu *Durionis* supra libro primo descripti, ut & ex crispis capillis populi *Papuas* dicti; Ternatice *Globba boppolulo*, h. e. *rotunda Globba*; *Amboinice Anipan dureyn*.

Tom. VI.

Locus.

DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De gekrulde *Globba*-plant.

Het tweede geslagte van *Globba* zyn de ronde, en steekelige, beide in bladeren en wasdom, niet veel van de voorgaande verschillende, maar wel in de vruchten, en onderdeelt in twee soorten, groene en roode.

I. *Globba crispa viridis*; in 't Maleits *Globba durioen idju*, heeft een struikje als het voorgaande, dog kortere takken, te weten maar tien of twaalf voeten hoog, wat kleinder bladeren dicht by malkander staande, en booger-groen, twintig duimen lang, vier en vyf dwersvingers breed.

De wortel kruipt dwars, omtrent een duim dik, zeer vast, hard, en eenigzints in leden verdeelt, dog mede zonder vellekens, daar aan hangen veele sterke en dikke vazelingen, de *Galanga* gelyk, dog zonder scherpen smaak. De steelen by haar ondersten hebben een barden bol, als een *Ajuin*, waar mede zy op de dwerswortelen staan.

Het *Hypophyton* komt op een byzonderen lagen steel voort, een dwershand hoog, zynde de bol ruim een vuist groot, na boven wat toegespitst, en gemaakt van veele klonteren, dicht tegens malkander staande, in de gedaante van jonge *Globben*-kolfjes, dog veel korter, en bekleedt met een buideken als een zakken, wiens bovenste maakt een langwerpige bloeme, als een booze geformeert, dog tegen malkander gedrukt, en vuil-wit. De binnenste klonteren zyn met diergelyken buidekens onderscheiden, waar van maar tien of twaalf tot perfectie komen, want de voorschreeven zakjes verrotten met ter tyd, en werden deszelfs klontertjes ronde vruchten, in de grootte van ronde *Pruimen*, boven op een droog adertje of velleken dragende, als een verwelkte bloeme.

De buitenste schaal is dik, bartagtig, als half rype *Hase-noten*, boog-groen met korte doornen bezet, gelyk de vruchten van *Dutter*, *Dutra*, of *Stramonia*, binnen in leggen drie struikjes, in zoo veel lellekens onderscheiden, gemaakt van diergelyke zwarte korrels, en met een zilververwige drooge slym overtrokken, gelyk de gemeene, dog deze gelyken nog al meer na *Cardamom*, 't welk aan diergelyke struiken, en op de zelve manier wast als deze *Globbas*. De smaak is zoo rins niet als aan de gemeene, maar zoeter en laffer, van weinig reuk, en dierhalven na veeler oordeelen slegter dan de gemeene.

II. *Globba crispa rubra*, of *Globba durion mera*, heeft diergelyke steelen, veertien en zestien voeten hoog, met diergelyke bladeren, dog wel een paar duimen korter, wat smalder, en ligter-groen, gelyk ook de steelen.

Het *Hypophyton* komt op dezelfde manier voort, zynde de vruchten eerst mede in zakjes beslooten, dog deze werden zoo groot niet, te weten als een knikker, uit den ronden, drieboekig, boven plat, met een verwelkte ader of buideken, als een bloeme, met kortere en ydelere doorn-tjes, buiten roodagtig, de rype vuil-rood of vaal. De schil is dunder, dog mede boutagtig, de rype laat haar licht in drieën duuwen, en binnen leggen drie diergelyke korrels, dog kleinder, en lieffelyker van smaak, dan de naast voorgaande.

Het bloeizel boven op de besjes staande, als haare sche-den eerst open gaan, gelykt wel na de bloeme van *Curcuma*, bleek of met geel, en een weinig rood gemengt, hebbende in de midden een krom blaadje, in plaats van 't pylaartje, beide deze *Hypophyta* hebben zoo korte steelen uit de wortel, dat ze op de aarde schynen te rusten, en daar in omme ook met het *Cardamom* over een te komen.

In zommige Landen zyn de schillen van de roode soorten wat scherp van smaak, en de vruchten zelfs wat grooter dan de *Amboinse*, gelyk zyn die men op *Java* en in *Banda* vindt, dog daarom voor geen byzondere zoorte behooren gerekent te werden.

Naam. In 't Latyn *Globba crispa viridis* & *rubra*; in 't Maleits *Globba durioen*, en *Globba papua*, de eerste zoorte bygenaamt *Idjoe*, dat is groene, de tweede *Mera*, dat is roode, dragende baaren naam na de gelykenisse van de vrugt *Durioen*, boven in 't tiende Boek zoo beschreeven, en na de gekrulde baaren der volkeren *Papuas*; op Ternaten *Globba boppolulo*; dat is ronde *Globba*; in 't Amboins *Anipan dureyn*.

S

Plaats.

Locus. Hæ species vulgarissimæ sunt in aliis regionibus, crescunt enim non modo in Amboina, Ceram, & Moluccis, sed etiam in Java ac Celebe, & adjacentibus insulis, præsertim rubra species, viridis enim ibi ignota est.

Contra in Amboina rariores sunt, excepta prima longa, copiosiores sunt in Leytimora circa locum Lateri prope Passo Baguala. Rubra, quæ in Amboina obcurrit, Java vel aliunde videtur esse transportata, ibi enim parum differt ab Amboinenfi tam magnitudine, quam acrimonia, nullumque ibi gerit indigenum nomen, excepto Belgico isto incompto nomine *Sergians-klooten*.

Ufus. Ambo hi fructus crudi eduntur maxime ad oblectamentum, sed rubra ubique prævalet, ipsorum putamina confringenda vel contundenda sunt, licet in rubra specie etiam manu conteri possint. Huc quoque pertinet rubra magna species, quæ in Ceramæ ora Boreali reperitur, sed maxime in sinu Hatives circa pagos Hatuwe, Saway, & Bessy, quæ Latine *Globba batiana* dici potest.

Ejus folium cum illo vulgaris *Globbæ* convenit, fructusque etiam ex brevi excrescunt Hypophyto e radice, sed ejus tuber magnitudinem habet capitis infantis, ejusque glebæ seu fructus formam gerunt proximæ rubræ speciei, sed duplo vel triplo majores sunt Amboinensibus, in obliquis ordinibus circa medium caulem locati, a dextra parte finistrorsum vergentes, fere sine spinulis seu punctulis, superius plani, & in centro longa emarcida venâ, seu flaccido flore distincti, coloris sordide rubri seu gilvi.

Interne grana locantur nigricantia, majora quam in vulgari, aquoso mucro obducta, saporis acidi, ac proinde non tam apte cruda edi possunt, in tria quoque segmenta distincta. Si adductores me non fefellerunt, hæc quoque species florifera erat, ex superioribus enim ramis, longus excrescebat caulis, ex quo supra sese invicem copiosi oblongi dependebant flores ejusdem formæ, quam in subsequenti capite de *Globba utan* describemus, coloris ex albo lutei & rubri.

Radix ejus erat uti in vulgari *Globba*, transversaliter per terram prorepens, sed crassior. Incolæ ibi ejus fructibus utuntur loci Limonum ad condimenta piscium acida reddenda.

Flores *Globbæ crispæ rubræ* ulterius descripti, ex clava proveniunt magnitudine ovi anserini, quæ constat ex oblongis & acutis squamis, simillima primo germini Cardamomi, inter quamvis squamam oblongum excrescit flos, superius sese aperiens in dependens labium coloris rosei, hic florifer corymbus uti & fructus naturali sua magnitudine in peculiari delineatur charta ac figura.

Tabula Sexagesima prima

Ad Figuram primam *Globbam* exhibet *crispam viridem*.
Figura secunda *Globbam* exhibet *crispam rubram*.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Globba uviformis. Makui.

Tertia classis nomen gerit *Globbæ silvestris*, sed pro peculiari planta, seu specie *Bangle Malacæ* habetur, supra libro octavo descriptæ, ac proprie *Makui* vocatur, saltem mixtam utriusque gerit formam, crescendi modo minor est vulgari *Globba*. Caules ejus sunt duodecim ac quatuordecim pedes alti, sed in Amboinenfi septem vel octo tantum pedum altitudinem habent, digitum crassi, ex transversali ortum ducentes radice, cum illis *Languas kitsjil* convenientes, inferius bulbum *Cepaceum* seu tuber gerentes.

Folia ejus melius quadrant cum illis *Bangle Malacæ* quam cum *Globba*, inferius enim lanuginosa sunt, sed non ruffa, at pallide virentia, uti & superior caulis pars, quatuordecim ac sexdecim pollices longa, quatuor, quinque, ac sex digitos lata, superne glabra, & intense virentia, inferne pallide virentia & lanuginosa, ipsorumque ventulæ multo magis oblique decurrunt quam in *Globba*, nec facile finduntur, mediusque nervus inferius multum protuberat, ac superius fulcum seu canalem format.

Hæc

Plaats. Deze soorten zyn de gemeenste in andere Eilanden, want zy wassen niet alleen in Amboina, Ceram, en de Moluccos, maar ook op Java, en Celebs, en daarom leggende Eilanden, inzonderheid de roode zoorte, want de groene is daar onbekent.

Daar en tegen in Amboina vallen ze weiniger dan de eerste lange, de meeste vindt men op Leytimor, omtrent de plaats van Lateri, by de Passo Baguala. De rooden, die men in Banda heeft, schynen van Java of elders daar in gebragt te zyn, want men vindt ze daar weinig verschildende van de Amboinsche, in grootte en scherpigheid, hebbende geen Inlandse naam, bebalven den mallen Duitzen naam *Sergians-klobten*.

Gebruik. Beide deze vruchten werden raauw uit de hand gegeten, meest tot plesier, zynde de roode over al voor-getrokken, de schalen moet men in stukken byten of kloppen, hoewel men ze aan de roode ook in stukken durven kan. Hier toe behoort de groote roode zoorte, die men op Ceram's Noordkuste meest in de bogt van Hative, omtrent de Dorpen Hatuwe, Saway, en Bessy groeiende vindt, die men in 't Latyn *Globba hatuana* konde noemen.

Het blad is de gemeene *Globba* gelyk, en de vruchten komen ook aan een kort Hypophyton voort, uit de wortel, dog deze klomp is zoo groot als een kinder-boofd, en zyne klonteren of vruchten hebben de gedaante van de naaste roode zoorte, dog wel twee of driemaal grooter dan de Amboinsche, in schuinze rygen om de middelsteel staande, van de regter na de linker band gaande, schier zonder doornen of pukkeltjes, boven plat, en in de midden met een lange verwelkte ader of bloem, van verre vuilrood of vaal.

Binnen leggen zwartagtige korrels, grooter dan aan de gemeene, met een wateragtig slym bekleed, zuur van smaak, en daarom niet zoo bekwaam om raauw te eten, mede in drie klontertjes verdeeld. Zoo my de bringers niet geabuzeert en hebben, zoo was deze zoorte mede bloemdragende, want uit de bovenste takken kwam een lange steel voort, daar aan bingen boven malkanderen vele langagtige bloemen van het zelve fatsoen, gelyk wy in 't volgende Hoofdstuk van *Globba utan* zeggen zullen, witgeel, en rood van couleur.

De wortel wast als aan onze gemeene *Globba*, dwars in de aarde kruipende, dog dikker. De Inlanders aldaar gebruiken de vruchten in plaats van Lemoenen, om baare vissoppen zuur te maken.

Het bloeizel van *Globba crispa rubra* nader beschreeven, is een kop in de grootte van een Gans en, gemaakt van langagtige en spitze schubben, zeer gelyk het eerste uitpruitzel van Cardamom, tussen ieder schubbe komt een langbalzige bloeme voort, boven zig openende in een afhangende lip, van couleur roze verwig, de bloejende tros als mede de vrucht in haer natuurlyke grootte, werd op een byzonder papier vertoont.

De een en Sestigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de groene gekrulde *Globba*.
De tweede Figuur wyft aan de roode gekrulde *Globba*.

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Druifvormige *Globba*.

Het derde geslacht draagt den naam van wilde *Globba*, dog werd voor een byzondere plante, of voor een medezoorte van 't Bangle Malacca boven in 't agtste Boek beschreeven gehouden, en eigentlyk *Makui* genaamt. Immers het heeft een gemengt fatsoen van beide, aan wasdom is 't kleinder dan de gemeene *Globba*, de steelen twaalf en veertien voeten hoog, dog aan de Amboinsche maar zeven en agt voeten hoog, een vinger dik, uit een dwerze wortel voortkomende, en na die van *Languas kitsjil* gelykende, onder aum met een ajuinagtigen bol of knobbel.

De bladeren gelyken beter na *Bangle Malacca* dan na *Globba*, want zy zyn van anderen wolagtig, dog niet ros, maar bleek-groen, gelyk ook het bovenste des steels, veertien en sesten duimen lang, vier, vyf, en ses vingeren breed, boven glad, en boog-groen, beneden bleek-groen en wolagtig, baare aderjes loopen veel schuynzer dan aan de *Globba*, en scheuren niet ligt, maar de middel-zenuwe built van anderen verre sijn, en maakt boven een geute.

Deze